

'מרכז היהודים' (בסלובקיה)

(Ustredna Zidov; UZ). מוסד יהודי מטעם השלטונות, שניהל את חיי היהודים במדינה הסלובקית.

בעת קיומה של הרפובליקה הצ'כוסלובקית הראשונה, היתה יהדות סלובקיה מפולגת לאורתודוקסים, ניאולוגים, ו'סטטוס קוו'. ארבעה גופים ציבוריים בלטו בתוך העדה: המפלגה היהודית, הלשכה הארצית של היהדות החרדית, איגוד הקהילות (הלא-חרדיות) 'ישורון' וההסתדרות הציונית. העדה החרדית לא שיתפה פעולה עם הגופים בעלי מעורבות ציונית.

עם הקמת סלובקיה אוטונומית באוקטובר 1938, התברר הצורך בליכוד השורות. הלשכה החרדית לא שיתפה פעולה, והגופים הלא-חרדיים הקימו בנובמבר 1938 את 'הלשכה היהודית המרכזית לסלובקיה' (Zidovska Ustredna Uradovna Pre Slovensko; ZUU).

ב-18 באוקטובר 1938 נפגשו נציגי היהדות הלא-חרדית עם ראש הממשלה יוזף טיסו, והשיגו את הסכמתו להקמת לשכתם. הלשכה קיימה פעילות חברתית, כלכלית, תרבותית ודתית. ב-22 בינואר 1939 התכנסה בעיר ז'ילינה (Zilina) ועידת כול הארגונים היהודיים וקהילות שהכירו בלשכה, ובחרו את מוסדותיה המרכזיים. Zidovske Noviny ('העיתון היהודי') היה לבטאונה של הלשכה. הלשכה החרדית המשיכה בפעילותה המסורתית. אנשיה מצאו שבילים אל השלטונות. אישים מקורבים ללשכה החרדית ורביזיוניסטים הצטיינו באירגון 'עליה ב', באוניות שהפליגו לארץ דרך הדנובה.

גם אחרי הכרזת סלובקיה לעצמאית ב-14 במרס 1939 המשיכו שני הגופים בפעילותם מתוך תחרות ביניהם. בסוף יולי 1940 התערב היטלר במדיניות סלובקיה, ובעקבות זאת החמיר מאוד מצב היהודים. הדבר עורר שוב את הצורך בליכוד הכוחות. לימים טענו אישים בשני המחנות שהיזמה לליכוד יצאה משורותיהם. בראשות הנציגות המאוחדת התייצב הינריך שווארץ החרדי, ולצידו ארפאד קונדור הניאולוגי. נציגי התנועה הציונית נכנסו לגוף המאוחד באמצעות הנציגות הניאולוגית.

הגוף החדש לא האריך ימים. ב-26 בספטמבר 1940 חוסלו כול האירגונים היהודיים, רכושם הוחרם, והועבר לגוף החדש 'מרכז היהודים'. השלטונות, באמצעות 'המשרד המרכזי לכלכלה' (Ustredny Hospodarsky; UHU) אירגנו את המוסד החדש על-פי עקרונות אוטוריטריים: בראשו הועמד סטארוסטה (Starosta; 'זקן היהודים') ולידו מועצה מייעצת בלי זכות הצבעה. הסטארוסטה היה כפוף למנהל ה'משרד המרכזי לכלכלה', ואחראי בפניו. שווארץ נתמנה לסטארוסטה, והוא מינה ראשי מחלקות – חברי המועצה – ובה ייצוג נכבד ליהדות החרדית. פעילים יהודים מאותם ימים חלוקים בדעותיהם בשאלה, האם ידעו ראשי העדה החרדית מראש על הקמת המרכז, ואולי אף נשאו ונתנו אודותיו. מכול מקום, התנועה הציונית נרדפה בידי השלטונות. אין ספק שהשלטונות נהגו בשיטת 'הפרד ומשול', אך נכשלו

במאמציהם בגלל שווארץ, יהודי חכם ואמיץ. הוא הסכים לסייע לתנועה הציונית להמשיך בפעילותה, ואף צירף מאנשיה למרכז.

התנועה הציונית ניהלה דיונים נוקבים על מהות המרכז, ועל עצם ההצטרפות אליו. בדיונים השתתף יעקב אדלשטיין מפראג, שביקר פעמיים בברטיסלובה (BRATISLAVA), והבליט את נסיונה החמור של יהדות צ'כיה.

אחרי פסח 1941 נאסרו שווארץ ועוד כמה עסקנים. שווארץ הוברח להונגריה, ותחתיו מינה ה'משרד המרכזי לכלכלה' לסטארוסטה את ארפאד סבשטיין, מנהל בית-ספר יסודי יהודי בברטיסלובה. בתקופת כהונתו צורפו עוד ציונים להנהלת המרכז, ובהם גיזי פלישמן, ראש מחלקת ההגירה ואוסקר ירמיהו נוימן ראש המחלקה להכשרה מקצועית, (לימים – המחלקה למחנות העבודה). בשתי המחלקות הללו התרכזה הפעילות הציונית, לרבות המשרד הארץ-ישראלי והנהלות תנועות-הנוער. מחלקות אחרות היו כספים, חינוך ותרבות, עניינים סוציאליים, פרסום (שהוציאה לאור את הביטאון 'וסטניק' [VESTNIK], המודיע), סטטיסטיקה, מינהל וארכיון, משומדים ועוד. מזכיר כללי ניהל את המינהל המסועף. למרכז היו סניפים בקהילות שונות, שבראשם עמדו 'נאמנים' (DOVERNICI). סגל המינהל בן כמה מאות פקידים לא היה כולו ברמה נאותה, כי רבים קיבלו את משרותיהם על-ידי קשרים, עם השלטון או עם אישי המרכז, והוציאו שם רע למשרד. התיעוד והעדויות מספרים על מלשינים ומשתפי-פעולה מרובים במוסד.

הבולט במשתפי-הפעולה היה ראש המחלקה לתפקידים מיוחדים (לפני-כן – המחלקה לסטטיסטיקה) קרל הוכברג. העדויות עליו חלוקות, אך יצא לו שם של איש אימונו של דיטר ויסליצני, יועץ הס"ס לעניינים יהודיים שלייד ממשלת סלובקיה. הוכברג גונה במיוחד בעת הגירושים ב-1942, כאשר הכינה מחלקתו את הצד המינהלי של המיבצע, ובכך הקלה את הוצאתו לפועל. נטען שאלמלא נרתמה המחלקה המיוחדת להכנת הצד המינהלי היה הגירוש מסתבך בקשיים רבים. הפעולה המינהלית לוותה בשחיתויות, רמאויות וסחר בחיי אדם, ואנשי המחלקה קנו את איבת היהודים. בסתיו 1943 פוטר הוכברג בגלל מעשי שחיתות והועבר למחנה נובקי. שם הוכה קשות, ובעת המרד הסלובקי הלאומי הוצא להורג בידי פרטיזנים יהודים.

במרכז פעלו אישים שלא הזדהו אם קו הפעולה של הסטארוסטה. הם ואישים מחוץ למרכז התארגנו במסגרת 'קבוצת העבודה', והיא ניהלה מאבק להצלת שארית הפליטה. הפגישות התקיימו בחדרה של גיזי פלישמן.

אישיותו הממושמעת והנכנעת של סבשטיין סיכנה את פעולתה של 'קבוצת העבודה', ואת הישרדות שארית היהודים. לפיכך עשתה הקבוצה מאמצים להרחיקו, והדבר יצא לפועל בדצמבר 1943. נוימן נתמנה לסטארוסטה זמני, ומלא את התפקיד עד לפיזור המוסד בידי הצבא הגרמני בסתיו 1944. כבר לפני-כן ביקשו הרדיקלים הסלובקים לנטרל את המוסד.

בהנהלתו של נוימן פעל המוסד למעשה בהנחייתה של 'קבוצת העבודה'. אחדים מאישי ה'מרכז' השתלבו בתנועת ההתנגדות, היהודית והכללית. המרכז היה שונה מהיודנרטים בשטחי הכיבוש של הגרמנים, אך שיקף את הדילמה של שיתוף-הפעולה. המרכז הקל אומנם את חיי היהודים, אך בלעדיו היו הגירוש וההשמדה נתקלים בקשיים רבים. אומנם, מירב האשמה רובצת על המחלקה המיוחדת, אך היא היתה חלק מהמרכז. הנהגתו של סבשטין לא הצטיינה באומץ לב, מבט מרחיק ראות ונכונות להפר הוראות, והמועצה נגררה אחריו. אך המינוי שיקף את הלוך-הרוח בסלובקיה, והעיד על שידוד המערכות המדיני.